

עם הספר

מערכת 'מגילות' שמחה להגיש לקהילת המחקר ולציבור המתעניינים את הכרך השמונה-עשר של כתבי-העת, הממשיך לראות אור בשיתוף פעולה פורה בין אוניברסיטת חיפה, מרכז אוריון לחקר מגילות מדבר יהודה והספרות הקרובה להן באוניברסיטה העברית בירושלים ומוסד ביאליק. לצערנו חל עיכוב משמעותי בכל שלבי העבודה על כרך זה בשל סיבות אחדות, ובראשן מלחמת 'חרכות ברזל' שפרצה בעקבות מתקפת חמאס על יישובי הדרום ב-7 באוקטובר 2023, ונמשכה מאז בצורות שונות ומשתנות עד למועד כתיבת שורות אלו. הכרך הנוכחי נושא אפוא את התאריך הכפול של השנים תשפ"ה-תשפ"ו. לבנו עם כל חברינו וחברותינו שהם, משפחותיהם וקהילותיהם נפגעו בימים הקשים שעברו – וממשיכים לעבור – עלינו בכל חלקי הארץ ואף בקהילות ישראל שבתפוצות.

הכרך כולל הפעם ארבעה מדורים. הראשון בהם, 'בין פרשנות מקרא להלכה קדומה', כולל ארבעה מאמרים. שלושת הראשונים דנים בהלכות המעוגנות בכתובים מספרי בראשית, ויקרא ובמדבר, בעוד המאמר הרביעי מעמיד במרכז עניינו סוגה ייחודית בעלת משמעות הלכתית.

במאמר 'קורבנות נח במגילה החיצונית לבראשית י 13–17: קריאות חדשות ופרשנות' מציגים הלל מאל, אסתר אשל ודן משילה פיענוח חדש של פסוק מתוך המגילה החיצונית לבראשית המעבדת את הכתוב בבראשית ח 20–22, המספר על הקורבנות שהקריב נח לאחר שיצא מן התיבה בתום המבול. הדיון כולל מהדורה מעודכנת של הפסוק מהמגילה, והמקבילה שלה בקטע מתוך ספר היובלים (ו 1–3), וכן ניתוח מפורט בתוכנו, הרכבו, סדרו ומשמעותו של הטקס הפולחני המתואר במקורות אלה.

משה פלורנטין מתחקה אחר גלגולי הנוסח והפרשנות הלשונית וההלכתית של הפסוק 'וְעָרְלָתֶם אֶת עֵרְלָתוֹ אֶת פְּרִיֹ שְׁלֹשׁ שָׁנִים יְהִי לָכֶם עֵרְלִים לֹא יֵאָכֵל' (ויקרא יט 23). אגב הילוכו הוא מגדיר בהדרגה את החידות הפרשניות הגלומות בנוסח המסורה לפסוק ובד בבד מעמיד את הקוראים על תכונות יסוד של מסורת הלשון העברית שבפי השומרונים, על עדי הנוסח של תורתם ועל תרגומיה לארמית ולעברית, וכן על מעתקים סמנטיים שחלו בלשון ער"ל (ובמונחים קרובים).

מהלך דומה נפרש במאמר 'פרשת חלה (במדבר טו 17–21): עיון במקרא, בספרות ימי הבית השני ובספרות חז"ל', אף על פי שמוקדו אינו נעוץ בלשון אלא בעניין. איתמר כסלו פותח בניתוח הפרשה המקראית ובזיהוי קשייה הפרשניים, החלים על מישורים שונים של הבנת הכתוב, ומראה כיצד ניסוחה של הלכה קצרה האמורה בספר ברית דמשק ($4Q270 = 4QD^6$, קטע 3, טור ב, שורות 19–21) פותר כמה מקשיים אלה ובה בעת מתבאר לאור – ומבאר בתורו – מקורות מספרות חז"ל המטפלים באותו

עניין. אגב כך מתברר גם קו בעל חשיבות עקרונית להבנת המחלוקות ההלכתיות שעיצבו את פני החברה היהודית בימי הבית השני.

המדור נחתם במאמר 'ביכורים וירחים: חלוקה לשונית ונושאת של לוחות המועדים מקומראן', אשר נקודת המוצא שלו אינה כתוב מסוים במקרא אלא סוגה ייחודית למגילות קומראן: תעודות הלוח, הנוגעות לנושא בעל משמעות הלכתית מרכזית בחיי היומיום של התקופה, הלוא הוא לוח השנה בכלל וזמני המועדים בפרט. אנה שירב המרניק ואשבל רצון מציעות מיון מדויק של חלק מתעודות הלוח לקבוצות, המבוסס על ניתוח תוכן, שיטתן הקלנדרית והאסטרונומית וכן המינוח הנקוט בהן. הדיון בפרטים הטכניים לכאורה חושף למעשה סימני מחלוקות רעיוניות היורדים לשורשי הדינמיקה החברתית והתרבותית בת הזמן.

במדור השני, 'נוסח, לשון ולבלרות' נכללים שבעה מאמרים. שני המאמרים הראשונים הם מידי אריאל שורץ, והם דנים בהיבטים משלימים של יריעות התפילין שנמצאו במדבר יהודה. המאמר הראשון, 'טכניקת הכתיבה הדו-צדדית ביריעות תפילין מקומראן' ממיין את מכלול הממצאים לקבוצות שונות, ולאחר מכן מתמקד בקבוצה המתאפיינת בשיטה ייחודית, שבה מועתקות פרשיות התורה על שני צדדיה של יריעת העור המשמשת לכתיבת התפילין. המאמר העוקב, 'נוסח, כתיב ונוהגי לשון בקבוצת יריעות התפילין מקומראן הכתובות משני צדיהן', מעמיק את מבטו בקבוצת משנה זו של יריעות התפילין ובוחר את שיטת הכתיב הנקוטה בה (המבלטיה גם כמה וכמה קווי ייחוד במסורת הלשון המשתקפת מבעד לה). משמעותה להבנת נוסח המקראות המועתקים בה נבחנת על רקע הדיון בספרות המחקר בדבר השאלה אם יש בתכונות אלו כדי לזהות את יריעות התפילין שהועתקו לשימושם של בני חוגים כיתתיים. צמד המאמרים הבא מטפל בסוגיות שונות העולות ממגילת ישעיה השלמה (IQIsa^a), אשר בעת כתיבתן של שורות אלו מוצגת בשלמותה – לראשונה מזה כשישים שנה – בתערוכה מיוחדת במוזיאון ישראל בירושלים. במאמר השלישי במדור, 'מספר הסופרים במגילת ישעיה השלמה: הצעה חדשה', הילה דיפני, ישי שור וברק סובר משתפים בתוצאותיו של ניתוח סטטיסטי של הברלי כתיב ותצורת לשון בקבוצה קטנה של מילים שכיחות במגילה זו. מצד אחד, ניתוח זה מאשר את החלוקה המקובלת של המגילה לשני חלקים הנבדלים זה מזה בכמה מתכונותיהם הבלבריות (דפים א–כז, כח–נד), אם כי עדיין לא באה הסכמה במחקר אם הברל זה מעיד כי שני החלקים הועתקו בידי סופרים שונים או שמא סופר אחד העתיקם משני כתבי-יד שונים זה מזה. מצד אחר, ניתוחם גם מוביל למסקנה חדשה ומפתיעה, המצביעה על חלוקת משנה של החלק הראשון לשתי חטיבות הנבדלות זו מזו מצד מילוי הכתיב הנקוט בהן (דפים א–יב, יג–כז). המחברים נוטים להשערה שכל אחד מן החלקים הועתק בידי סופר נפרד, ומכאן ששלושה סופרים היו מעורבים בהעתיקת המגילה השלמה.

במאמר הרביעי, 'הברלי נוסח סביל–פעיל במגילת ישעיה השלמה', בוחנת עינב פלק קבוצה של הברלי נוסח במגילה המתאפיינים בשינוי צורת הפועל מסביל

לפעיל – הבדלים שטרם זכו להסבר מספק במחקר. פלק ממיינת הבדלים אלה לסוגיהם לפי שיקול תחבירי, מנתחת אותם בפרספקטיבה פסיכו-בלשנית, ומראה כי הם מתבארים היטב על רקע תהליכי עיבוד אוניברסליים של קלט לשוני. לדיון זה השלכות עקרוניות להבנתן של התפתחויות הנלמדות באופן מסורתי בתחומי ידע נפרדים – בלשנות היסטורית מכאן וביקורת הנוסח מכאן – והוא מלמד כיצד תובנות שנצברו בחקר הקוגניציה האנושית מגיהות אור חדש על תופעות טקסטואליות המתועדות במגילות עתיקות.

במאמר החמישי, 'הצעה חדשה לפירוש נוסח הגניזה העברי של בן סירא יא 34', מתמקדת דפנה ברץ בפתגם מעולם החוכמה הדידקטית המזהיר מפני 'סוכן זריו', דהיינו משרת או פקיד מוכשר העלול להסית את בני הבית כנגד אדונם המשותף. הניתוח שהיא מציעה מתעשר לאור תגלית חדשה של שרידי קונטרס מגניזת קהיר הכולל בין השאר אוסף פתגמים בארמית, שאחד מהם מציע הקבלה מאלפת לפתגם מספר בן סירא. המקורות נדונים הן לגופם הן בזיקתם ההדדית זה לזה, אגב בירור מפורט של צורותיו המשתנות של הפתגם בנוסחיו הרבים של ספר בן סירא, לרבות תרגומו ליוונית ולסורית. כך מתבהרת פינה עלומה בתולדות ספרות החוכמה בת ימי הבית השני.

במאמר השישי, 'שחזור חדש למגילת מקצת מעשי התורה: יציבות הטקסט', מנתחת אשבל רצון את היחס הטקסטואלי בין ששת עותקיו המקוטעים של החיבור המכונה במחקר 'מקצת מעשי התורה' (ממ"ת) – איגרת פולמוסית המונה כעשרים הלכות, בעיקר מצד דיני הטומאה והטהרה, שבהן חולקים מחבר האיגרת והעדה שהוא מייצג על שאר ישראל. רצון מבררת את עדויות הנוסח לכל אחד מחלקי החיבור, ואגב כך מציעה הצעות חדשות בנוגע לזיהוי מקומם של קטעי העותקים השונים, לביאור היחס המרחבי ביניהם מבחינת מיקומם בתוואי המגילות המקוריות שהקטעים התפוררו מתוכם, וכן לפיענוח שרידי האותיות הדהויות בקטעים שנותרו לפלטה. לדעתה, אין יסוד איתן לדעה הרווחת במחקר בדבר נזילות הנוסח של חיבור זה, והממצאים תומכים דווקא בדעה ההפוכה שלמעשה היה נוסחו יציב להפליא. מידת היציבות של נוסח החיבור היא סוגייה בעלת משמעות מעשית לשחזור החלקים החסרים בו ולהבנת היחס בין פירוטי הטקסט ששרדו בעותקים השונים, ויש לה גם השלכות תאורטיות להבנת מסירת הספרות הכיתתית בעולם הלבררי המיוצג במגילות קומראן. במאמר השביעי והאחרון במדור, 'עיון חדש במגילה 6Q18: היבטים טקסטואליים וחומריים' בודק אסף גייער קטעי פפירוס שזוהה בין שרידי המגילות ממערה 6 בקומראן. התחקות בלשית אחר תצלומי הקטעים השונים שנעשו במוזיאון רוקפלר לאורך שנות החמישים והשישים של המאה הקודמת חושפת כי למעשה זיהוי כתב-היד שגוי מעיקרו ומדובר בערבוביה של קטעים שחלקם אכן הגיע ממערה 6 בעוד חלקם האחר נמצא במערה 4. עיקר המאמר מתמקד בפיסות אחדות המתלכדות למה שכינה המהדיר הראשון 'קטע 2', אך לאור הניתוח מתברר עתה שמוצאו נפרד. שרדו בו מילים מעטות מתשע שורות של חיבור בעל אופי שירי, והדיון הטקסטואלי

מעלה נקודות מגע למינוח המוכר מחיבורים כיתתיים. המאמר מעמיד על הצורך לבחון בביקורתיות את המידע המקובל על מוצא הקטעים – מידע המקופל בחלקו בסימונם המדעי ומתקבל לעתים קרובות כמוכן מאליו, אף על פי שלמעשה הוא משקף החלטות פרשניות שאינן תמיד מבוססות כל צורכן.

במדור 'עוללות' ניצב מאמר קצר מאת דבורה דימנט, 'נישואים מונוגמיים בספר טוביה ובכתבי קומראן', המשלים את מאמרה 'דגם ההיבדלות של ספר טוביה ויחסו לעדת היחד', אשר התפרסם בכרך יז של 'מגילות'. במאמר ההוא דנה דימנט בהיבטים אחדים של מגמת ההיבדלות החברתית וההסתגרות הקהילתית המשתקפת בספר טוביה מכאן ובחיבורים הכיתתיים מקומראן מכאן, ואילו במאמר שלפנינו היא עומדת על עניין נוסף הקשור לנושא זה – דמיון בלתי שגרתי בין המקורות בכל הנוגע לערך המיוחס לנישואים מונוגמיים ולהצגתם בזיקה לסיפור בריאת האדם, וזאת בקטעים מתוך ספר טוביה (תפילת טוביה ושרה בפרק ח, פס' 5–8), בספר בריית דמשק (ד 20 – ה 6) ובמגילת המקדש (נו 15–19). כך מתחזק הקשר בין חיבור חיצוני זה ובין הספרות הכיתתית משלהי ימי הבית השני שנמצאה בין מגילות קומראן.

קריאת המאמרים תגלה כי יש בהם נושאים ושיטות מחקר החוצים את גבולות המדורים השונים. כך למשל רבים מן המאמרים מבוססים על מחקר מדויק של תצלומים ישנים וחדשים, על בחינה ביקורתית של הגיונם הפנימי של צירופי הקטעים ועל הצעות חדשות לפיענוח הכתוב. לעתים קרובות צעדים אלה מסתייעים בטכנולוגיות דיגיטליות חדשניות, המפיקות נתונים שטרם עמדו לרשות קהילת המחקר והן מאפשרות דיוק ופירוט במידה חסרת תקדים. הבדיקה המחודשת של הממצאים הטקסטואליים מובילה לעדכון ולעתים אף לשינוי יסודי של מסקנות עבר, והשימוש בטכנולוגיה לשם בדיקה חומרית של קטעי המגילות אינו מוגבל לצרכים טכניים בלבד אלא הוא מוביל להבנה מהותית חדשה של תוכן המגילות.

במדור האחרון נכללו שתי ביקורות על ספרים המציעים מבט רחב מאוד על קורפוס היצירה של ימי בית שני, אך עושים זאת משתי זוויות שונות. במאמר 'בעומק הים ובסבך היער' סוקרת ליאורה גולדמן את ספרו של מנחם קיסטר, 'אחור וקדם: המשכיות וצמיחה של מסורות בין ספרות בית שני לספרות חז"ל' (ירושלים תשפ"ד), המרים תרומה להבנת היקפה, תפקודה ומנגנוניה הפרטניים של פרשנות המקרא בעת העתיקה. הספר דן במפורט בשורה ארוכה של מקרי מבחן, ומתוכם צומחת תמונה כוללת של מגוון ספרותי ושל עושר תרבותי מרחיבי דעת. מנגד, במאמר 'עיון פילוסופי בחיוניות המקרא בספרות הבית השני', סוקר נועם מזרחי את ספרה של הינדי ניימן, שתרגום כותרתו הוא 'חיוניות כתבי הקודש: חשיבה מחדש על פילולוגיה והרמנויטיקה' (אוקספורד 2025). בספר זה מבקשת ניימן לתאר בפרספקטיבה רעיונית את כוחם היוצר של ספרי המקרא בספרות הבית השני, בתשומת לב לספר היובלים ולעולמן המושגי של יצירות הגותיות בספרות היהודית ההלניסטית ובמגילות קומראן. הספר משקף מבט מכליל שלעתים הוא מאיר דוגמאות קונקרטיים ואגב כך הוא גם מאתגר קטגוריות אנליטיות יסודיות של המחקר המקובל.

* * *

המערכת מבקשת להביע את תודתה לכל מחברות ומחברי המאמרים שבחרו לחלוק עם קוראי העברית את פירות מחקריהם והפגינו סבלנות ראויה להוקרה לנוכח התארכות העבודה על כרך זה. תודתנו הנאמנה נתונה גם לכל העמיתות והעמיתים שפנינו אליהם לשם שיפוט המאמרים בתחומי מומחיותם. ורדה לנרד ערכה את לשון המאמרים והתקינה אותם לדפוס במקצוענות וביעילות שאין למעלה מהן, וליזה מוהר העמידה את הסדר וכדרכה גם הצילה את המחברים ואת העורכים – בשקט אך במומחיות – משגגות שונות ומשונות. אנו אסירי תודה לשמואל הר, שריכז את עבודת המערכת לאורך חלק ניכר מן הזמן, ולשירן שבה, שנחלצה לעזרתנו לשם הבאת המלאכה לידי גמר בשלביה האחרונים. לבסוף, חובתנו הנעימה היא להכיר תודה לאוניברסיטת חיפה ולמכון למדעי היהדות על שם ג'ק, ג'וזף ומורטון מנדל באוניברסיטה העברית בירושלים, אשר סיפקו את התמיכה הנדרשת להפקת הכרך, ולצוות המסור של מוסד ביאליק – בניהולו של זאב קינן ובהובלתה המקצועית של אורית ורטהים אלירז – על הדפסת הכרך המונח לפני הקוראות והקוראים.

אביב תשפ"ו

דבורה דימנט, ליאורה גולדמן ונועם מזרחי